

Теорія і методологія освіти

Системний підхід до модернізації змісту загальної середньої освіти

Олександра САВЧЕНКО,

доктор педагогічних наук, академік АПН України

Розроблення змісту шкільної освіти належить до найбільш важливих, складних і вічно актуальних проблем модернізації школи. Це зумовлене тим, що школа віддзеркалює потреби суспільства, яке постійно змінюється, у педагогічній науці і практиці виникають нові ідеї, відбувається активне вивчення досягнень країн-лідерів у шкільній освіті. Не менш важливо, що всі випускники середніх шкіл, які мають вступати до ВНЗ, нині беруть участь у зовнішньому незалежному оцінюванні, а це вимагає переосмислення змісту предметів, обсягів вимог до навчальних досягнень учнів і системи контролю. Посилює необхідність суттєвого вдосконалення змісту шкільної освіти й участь нашої держави у міжнародних дослідженнях якості навчальних досягнень учнів, які здійснюються з 2005 року.

Прийняття Закону «Про загальну середню освіту» (1999 р.) свідчить про перехід до принципово нового етапу в розробленні змісту шкільної освіти, адже змінилась її тривалість, структура, старша школа стає профільною.

Тому, згідно з постановою Кабінету Міністрів України (2000 р.), розпочалося створення Державного стандарту для 12-річної школи і нових навчальних планів та програм базової і повної загальної середньої освіти, розроблення нових підручників, а також удосконалення системи контролю й оцінювання результатів навчальної діяльності за 12-бальною системою оцінювання.

Позитивно, що впродовж переходу до 12-річної школи у сфері законодавчої уваги, управлінських рішень і наукових пошуків були нові цілі шкільної освіти, нові нормативи організації навчального процесу, компетентнісний підхід у відборі і структуруванні змісту. За активної участі вчених АПН України обґрунтовано теорію застосування таких фундаментальних принципів конструювання змісту, як гуманізація, інтеграція, диференціація, розвивальна спрямованість; структурування за освітніми галузями; зроблено першу спробу впровадження компетентнісного підходу в профілізації старшої школи. Ці орієнтири тією чи іншою мірою враховувалися розробниками у конструюванні змісту загальної середньої освіти як цілісності й на рівні освітніх галузей. Ціною значних наукових і управлінських зусиль ланцюжок наступності в розробленні змісту для етапів 12-річної школи не переривався.

Водночас усе очевидніше і гостріше постає проблема реалізації системного і більш результативно-го підходу до оновлення змісту загальної середньої освіти, його структурування за етапами навчання і предметами, очікуваними результатами засвоєння. Особливої уваги потребує обґрунтування профілізації змісту в старшій школі в умовах збереження загальноосвітньої спрямованості загальної середньої освіти, уніфікації вимог зовнішнього незалежного оцінювання, дефіциту часу і кадрів, край обмеженого фінансування варіативності підручників, відсутності належної профорієнтаційної роботи і допрофільної підготовки учнів.

Хоча розроблення і впровадження змісту для 12-річної школи ще не завершилось, однак уже є підстави окреслити кілька поки що неподоланих проблем, суперечностей або ризиків, які зумовлені сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників. Зокрема, недосконалість чинного законодавства щодо формування і впровадження Державного стандарту; кризові явища у підручникотворенні; швидкі темпи розроблення і впровадження нових предметів і курсів без їх експериментальної апробації.

За висновками вчених і практиків, гострою проблемою залишається перевантаження змісту інформативним і фактичним матеріалом, частою є невідповідність обсягу програм, їх складності нормам навчального часу, які визначено в навчальних програмах, недосконалість є збалансованість предметів у змісті освітніх галузей, як за вертикаллю, так і на рівні горизонтальному, тобто для окремо-

го класу. В умовах стандартизації змісту його диференціація залишилася слабообґрунтованою на психологічному і дидактичному рівнях. Не одержала оптимального розв'язання проблема відбору і структурування за предметами змісту громадянської, економічної, екологічної освіти; не вирішено теоретично і практично питання збалансованості предметів освітньої галузі «Мови і літератури»; вимагають додаткового дослідження обсяги і послідовність вивчення іноземних мов у загальноосвітній школі. У дидактичних і методичних працях і досі бракує досліджень щодо критеріальних основ відбору та конструювання змісту освітніх галузей і предметів на засадах особистісно орієнтованого навчання (хоча ці питання певною мірою відображені в працях Л.Величко, О.Локшиної, О.Ляшенка, О.Пометун, О.Савченко).

Обговорення стану і перспектив модернізації змісту загальної середньої освіти набуває зараз особливої актуальності в зв'язку з потребою систематичного оновлення Державного стандарту загальної середньої освіти, яке має здійснюватися не рідше, ніж один раз на 10 років. У 2010 році минає 10 років з початку переходу до 12-річної загальної середньої освіти.

У подальшій модернізації змісту загальної середньої освіти необхідно реалізувати *системний підхід*. Щоб досягти багатокомпонентності змісту і водночас цілісності, наступності за етапами шкільної освіти, адекватності обсягів освітніх галузей і предметів віковим і пізнавальним можливостям учнів, кількості годин, упорядкувати вимоги до результативної складової навчальних програм, маємо одночасно брати до уваги всі напрями модернізації змісту: *методологічний, законодавчо-нормативний, дидактичний, методичний*.

Методологічний напрям передбачає, що подальше вдосконалення змісту загальної середньої освіти не може відбуватися у відриві від ціннісних засад і стратегічних цілей розвитку сучасної школи. А саме: зміцнення духовності, моралі, громадянських якостей, освоєння учнями цінностей культури; виховання і розвиток бажання та вміння вчитися, працювати, творити; формування екологічного світогляду, мовної культури, інформаційно-технологічної освіченості, бажання й уміння зберігати і зміцнювати своє здоров'я, виявляти толерантну поведінку. В змісті сучасної школи необхідно цілеспрямовано закласти такий *виховний і розвивальний потенціал, щоб кожна освітня галузь* сприяла збагаченню навчального процесу переконливим, цікавим, доступним матеріалом для розвитку і виховання дітей на загальнолюдських і національних цінностях. Кожна освітня галузь відображає тією чи іншою мірою певний сегмент загальної культури людства і має забезпечувати відповідний виховний і розвивальний вплив. Освіченість, інтелектуалізація, індивідуалізація набувають виняткової цінності, якщо не суперечать моралі.

Законодавчо-нормативний напрям змін у розробленні і впровадженні змісту загальної середньої освіти вимагає чіткого розмежування

функцій різних суб'єктів освіти відповідно до розуміння якості Державного стандарту. Йдеться перш за все про піднесення відповідальності держави (на законодавчому і виконавчому рівнях) за якість розроблення і впровадження змісту шкільної освіти через механізм стандартизації.

Зміст шкільної освіти має розроблятися з реальним випередженням масового впровадження (не менше, ніж за 2 роки) як базова складова макросистеми неперервної освіти, з обов'язковим, чітко визначеним урахуванням досягнень попереднього і вимог наступного етапів. Він має розглядатися управлінцями як найважливіша частина освітньої і молодіжної політики держави, адже є незамінним чинником культуротворчого, інтелектуального розвитку потенціалу кожного громадянина у період найбільшої сенситивності до навчання. Поки що ці процеси розірвані у часі, розробленні змісту й експертизи.

Обов'язковість і масштабність оволодіння змістом шкільної освіти підносить його роль як стратегічного ресурсу загальної освіченості і культури суспільства, соціальної адаптації молоді і подальшої самореалізації. Тому перезатвердження Кабінетом Міністрів України Державного стандарту загальної середньої освіти, яке має відбуватися в наступні роки, повинно готуватися і здійснюватися як державна подія: з широкою попередньою експертизою відомих учителів-методистів, учених АПН і НАН України, оприлюдненням змін у загальнодержавних і фахових виданнях, залученням висновків фахівців, які досліджують аналогічні проблеми у країнах Європейського союзу тощо.

Оновлений зміст Державного стандарту не може бути баченням лише спеціалістів-предметників. Його формат – узгоджений колективний продукт зусиль дидактів, методистів, тестологів, управлінців; теоретиків і практиків.

Необхідно подолати суперечності, які склалися між єдиними вимогами щодо виконання Державного стандарту і відсутністю державних гарантій зі створення відповідних умов його впровадження з урахуванням різних особливостей функціонування школи (територіальних, демографічних, матеріальних, кадрових). Про це, до речі, йшлося ще на етапі обговорення Закону «Про загальну середню освіту» у Верховній Раді України.

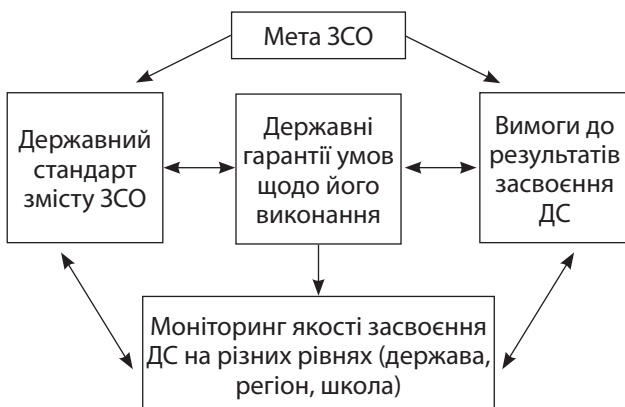
Різка розшарування шкіл, сімей за умовами навчання ставить під загрозу рівний доступ до якісної освіти кожному, хто має намір одержати загальну середню освіту, а тим більше навчатися далі. Необхідно, щоб упровадження Державного стандарту відбувалося у пакеті зобов'язань держави щодо створення можливостей для його повноцінного засвоєння. Зокрема, маємо на увазі подолання існуючої роками хибної практики незабезпеченості своєчасного і в повному обсязі випуску підручників, порушення термінів їх перевидання за результатами апробації, відповідної підготовки вчителів до очікуваних змін. Кожен учитель безкоштовно по-

винен одержувати якісний методичний комплект: Державний стандарт, навчальну програму, підручник, який обирає школа, методичний посібник, вимоги до державної атестації учнів, програму для підготовки дітей до зовнішнього незалежного оцінювання. Отже, розроблення і впровадження Державного стандарту другого покоління має здійснюватися як процес виконання взаємних зобов'язань щодо реалізації соціального замовлення держави у конкретних умовах роботи школи.

Розроблення змісту Державного стандарту має здійснюватися з обов'язковим обґрунтуванням нормативу годин і одночасним визначенням вимог до стандартів оцінювання ефективності його засвоєння. Саме результати експертизи якості змісту за певними критеріями мають належати до найважливіших аргументів щодо потреб оновлення тих чи інших тем, розділів, а також слугувати орієнтиром для визначення об'єктів моніторингу його якості як на державному, так і на регіональному та внутрішньошкільному рівнях.

Отже, законодавчо-нормативний напрям модернізації змісту загальної середньої освіти повинен забезпечити послідовність і узгодженість мети, змісту, вкладеного ресурсу і очікуваних результатів (див. схему 1).

Схема 1

Дидактичний напрям. У сучасній дидактиці використовують три основні підходи до конструювання змісту шкільної освіти і відповідно методик організації навчального процесу:

1) пріоритетним є предметно-інформативне наповнення змісту, тобто *що саме* викладається (предмети, теми, курси), а в організації навчання основна увага зосереджується на обсязі й ґрунтовності засвоєного;

2) у відборі, структуруванні змісту навчання і методиці акцент зміщується на процес навчального пізнання – *як саме* учні засвоюють матеріал, *що саме* вони навчаються робити, якими вміннями, способами діяльності оволодівають, тобто пріоритетним стає процесуальний компонент, а у викладанні – технологічний;

3) у відборі змісту й організації навчання пріоритетним є створення передумов для досягнення

кожним школярем чітко визначених навчальних результатів. За цією ознакою домінуючим є компетентнісний підхід у відборі змісту, у способах його засвоєння й оцінювання результатів навчання.

Реалізація цих підходів у змісті сучасної шкільної освіти поки що не є об'єктом ґрунтовних дидактико-методичних досліджень. На емпіричному рівні можна зробити висновок, що у педагогічній практиці переважає увага до того, *що і як* вивчається, ніж до результативної складової засвоєння змісту, його особистісної значущості для учнів. Опосередковано це засвідчують такі висловлювання школярів після завершення уроку: «Ми вчили...», «Ми читали...». І дуже рідко рефлексивні судження: «Я навчився...», «Я тепер вмю...», «Мені ще не все зрозуміло з почутого», «Я хочу ще про це прочитати», «Тепер я знаю, де це можна застосовувати...» Методична неувага вчителів до результативної складової навчальної діяльності не стимулює учнів до самоаналізу своїх дій, слабо мотивує цілеспрямовані зусилля щодо досягнення кращих результатів, самостійного пізнання, а отже, знижує розвивальний, особистісно значущий вплив.

Коротко зазначимо актуальні підходи до напрацювання дидактичних основ модернізації змісту загальної середньої освіти. Першорядним, на наш погляд, є узгодження цілей особистісно орієнтованої освіти з вимогами стандартизації змісту. Зокрема, теоретичного й експериментального дослідження вимагає введення до змісту освітніх галузей ключових компетенцій, які характеризують розвиток школяра як суб'єкта пізнавальної діяльності. Для цього необхідне реальне врахування пізнавальних можливостей дітей кожної вікової групи, базових потреб мікрорікових періодів розвитку (тут необхідні комплексні дослідження з психологами) у досягненні оптимізації обсягів і складності матеріалу.

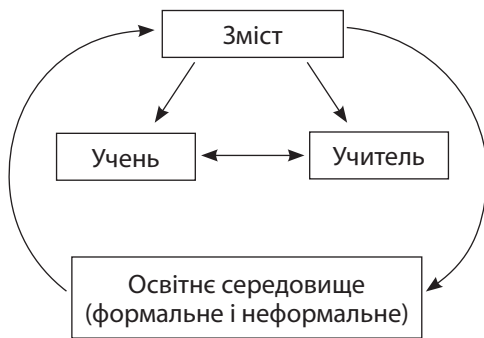
В теорії стандартизації змісту шкільної освіти залишається нерозробленою *критеріальна основа для досягнення наступності між етапами шкільної освіти і обґрунтування структури переліку елементів державних вимог до навчальних досягнень учнів та врахування їх складності.* Йдеться про виділення дидактичних одиниць засвоєння, без яких подальший рух учнів з даної освітньої галузі стає неможливим або неефективним. Теоретична нерозробленість критеріальної основи зумовлює не лише перевантаженість обов'язкових результатів у процесі засвоєння, а й заважає вчителям і учням зосередитись на головному, провокує поверховість і зубрячку.

На часі розв'язання «хронічної хвороби» школи – розвантаження обсягів змісту для всіх етапів різними шляхами: зменшення кількості предметів, які вивчаються в кожному класі, перерозподіл їх по класах, широке використання інтеграції. Водночас слід врахувати потребу збереження у шкільному змісті базового ядра – найбільш цінної і незамінної для освіченості і розвитку людини його складової. Вона має бути науково обґрунтованою,

затребуваною на подальших етапах продовження освіти.

Необхідно дидактично і методично обґрунтувати *розширення самого поняття «зміст шкільної освіти»*. Він, окрім відомих чотирьох компонентів, має охоплювати й особистий досвід учнів, вплив середовища, медіаосвіти, Інтернету. Школа і вчитель вже не є для учня єдиним джерелом змісту освіти, оскільки він може одержувати чимало знань поза класно-урочним навчанням. Тому постає питання, як поєднати цілі і зміст шкільної освіти з неформальною додатковою освітою. У цьому процесі винятково важливо і педагогічно доцільно реалізувати розвивальний і виховний потенціал змісту через збагачення його активними технологіями (навчальні проекти, дидактичні ігри, краєзнавча робота, рефлексивні завдання тощо). Усі ці джерела одержання й опрацювання навчальної інформації створюють *полісуб'єктність* навчального процесу (див. схему 2).

Схема 2

Нових ознак набуває характеристика змісту для всіх етапів шкільної освіти в зв'язку із запровадженням *компетентного підходу*. Прийняття компетентностей (та їх результативної складової – компетенцій) як цілей освіти зумовлює те, що зміст освіти має набути орієнтації на особистісні досягнення кожного школяра, а предметні знання і вміння стають не метою навчання, а лише основою у засвоєнні предметних і ключових компетентностей. Подальший рух у реалізації компетентного підходу вимагає глибокого обґрунтування змісту ключових та предметних компетентностей і взаємозв'язку між ними, подолання термінологічних розходжень, суперечливого викладення їх складу навіть у межах однієї освітньої галузі (Н.Бібік, О.Локшина, О.Ляшенко, О.Овчарук, О.Пометун, О.Савченко).

Методичний напрям модернізації змісту шкільної освіти передбачає синтезування законодавчих вимог, цінностей, дидактичних, психологічних і власне методичних установок. Саме від якості методичного втілення ідей, задумів модернізації загальної середньої освіти значною мірою залежить результативність галузевої, предметної і міжпредметної реалізації основних інструментів оновлення змісту: стандартизації, компетентного підходу, узгодження результативної частини

змісту з вимогами оцінювання ефективності його засвоєння, інформатизації. Залежно від того, як далі інтерпретовано зміст за підручниками, він стає відкритим для учнів, учителів, оцінювання батьків, суспільства в цілому. Тому так важливо розвивати варіативність підручників, реалізувати їх багатофункціональність.

Зазначені інструменти як базові орієнтири мають враховуватися тільки у взаємозв'язку, щоб збалансовано розв'язувати проблему відбору навчального матеріалу для всієї загальної середньої освіти, його обсягу і доцільності структурування через освітні галузі, обґрунтованості розподілу за етапами шкільної освіти і за предметами та тривалістю їх вивчення по класах.

У цьому процесі першорядною, інноваційною проблемою є розроблення *критеріїв відбору навчального змісту для освітніх галузей* (О.Пометун). Цей аспект важко формалізувати, але навіть узагальнений підхід стимулює розробників до різнобічного і різновекторного оцінювання потенціалу змісту, проектування його навчального, виховного, розвивального потенціалу як в особистісному, так і в соціальному аспектах. Регулятивною основою критеріального підходу, на наш погляд, має слугувати соціально і дидактико-методично обґрунтована модель випускника початкової, основної і старшої школи.

У розробленні критеріїв відбору змісту освітніх галузей потрібно врахувати, що зміст шкільної освіти у країнах ЄС починає визначатися не шляхом конкретизації того, *що і які* предмети треба у школі вивчати, а через прогнозування навчальних результатів, які планується досягти у загальній середній освіті в цілому, потім на рівні окремого етапу, освітньої галузі і, нарешті, предмета. Критеріальний підхід за результатами стримує укладачів стандарту, програм і підручників від надлишку інформації, унаочнює міжпредметні зв'язки, зобов'язує забезпечити реальну наступність між етапами шкільної освіти, сприяє вихованню в учнів відповідальної позиції щодо досягнення особистих цілей у навчанні (О.Локшина). Треба не лише визнавати небачені досі бурхливі зміни у сприйнятті інформації і переконанні цінності знань з огляду на обмежені можливості їх засвоєння кожним школярем, а й реально скоротити обсяг змісту і перелік предметів, уникаючи одноденних курсів.

Саме на методичному рівні можна повноцінно реалізувати взаємозв'язок навчального, розвивального і виховного потенціалу змісту шкільної освіти. Для його забезпечення необхідний комплексний підхід: презентація у змісті кожної освітньої галузі всього спектра його компонентів, засвоєння яких передбачає повноцінне опанування ключових і предметних компетентностей, створює передумови для опори на різні рівні пізнання, різні джерела одержання інформації, різні способи поєднання змісту шкільної, позашкільної освіти, медіапростору, Інтернету та індивідуального життєво-

го досвіду учнів. Такий підхід дасть змогу у шкільній освіті через навчальний зміст організувати справжнє особистісно орієнтоване навчання, конструювати системи міжпредметних завдань і ситуацій, активізуючи практичний досвід і життєві потреби учнів тощо.

Застосування інформаційних технологій, розширення освітнього простору школи суттєво змінює роль педагога і учнів у навчальній взаємодії, яка стає полісуб'єктною, більш динамічною, вибірковою, сприяє реалізації індивідуального підходу, стимулює людину до рефлексивної поведінки.

Зростання попиту на складні наукові виробництва, усвідомлення виняткової ролі людських обдарувань, прискорення зміни технологій зумовлюють необхідність оптимізації співвідношення у змісті профільного навчання знань «минулого часу», «сучасного» і «майбутнього». Ця проблема, на жаль, поки що не має наукового обґрунтування, хоча є ключовою для розвантаження програм, мотивації учіння, професійної орієнтації.

Навчальні програми для різних профілів за обсягом, співвідношенням між структурними компонентами змісту, об'єктами контролю навчальних досягнень мають враховувати відмінності у стилях мислення і здібностях дітей. Непокоїть і та обставина, що розвивальний і виховний потенціал змісту загальної середньої освіти в умовах зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників поки що залишається поза увагою. Цей аспект підготовки шляхом тестування важко виявляти й оцінювати, але без цієї складової не може бути якісної освіти. Тому попереду має бути ґрунтовна (не авральна!) комплексна робота над відповідними тестами.

Отже, подальша модернізація змісту для 12-річної школи є гостро актуальною проблемою державного значення. Вона має відбуватися як системний процес, що передбачає суттєві зміни у законодавчому, фінансовому, управлінському забезпеченні, спирається на науково обґрунтовані ціннісні засади загальної середньої освіти, взаємозв'язане визначення дидактичної, методичної і моніторингової складових. Прогнозування змін має здійснюватися у моделях соціально й особистісно цінного змісту для учнів на кожному етапі загальної середньої освіти з урахуванням функцій кожної освітньої галузі і потреб якісної диференційованої підготовки дітей до подальшої освіти.

Література

1. *Державний стандарт базової і повної середньої освіти*: Постанова КМ України від 14 січня 2004 р. № 24.
2. *Єгоров Г.С.* Тенденції розвитку змісту базової освіти у країнах Заходу / Г.С. Єгоров, Н.М. Лавриченко, Б.Ф. Мельниченко. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2003. – 186 с.
3. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / За заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 109 с.
4. *Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа)* // Інформ. зб. МОН України. – 2002. – № 2. – 23 с.
5. *Краевский В.В.* Основы обучения. Дидактика и методика / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. – М.: Изд. центр «Академия», 2007. – 352 с.
6. *Кремень В.Г.* Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
7. *Локшина О.І.* Міжнародні порівняльні дослідження якості знань учнів як інструмент діагностики якості освітньої системи // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 2007. – № 2. – С. 14–18.
8. *Педагогічна і психологічна науки в Україні: У 2 т. – Т.2: Дидактика, методика, інформаційні технології.* – К.: Пед. думка, 2007. – 368 с.
9. *Про виконання законодавства щодо розвитку загальної середньої освіти в Україні.* – К.: Парламентське вид-во, 2003. – 164 с.
10. *Профільне навчання: Теорія і практика: Зб. наук. праць.* – К.: Пед. преса, 2006. – 200 с.
11. *Проблеми якісної освіти: теоретичні і практичні аспекти.* – К.: Богданова А.М., 2007. – 337 с.
12. *Савченко О.Я.* Розвивальний потенціал змісту освіти у 12-річній школі // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 2008. – № 2. – С. 26–40.
13. *Тенденції реформування загальної середньої освіти у країнах Європейського союзу* // За ред. Н.М. Лавриченко. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 146 с.
14. *Хуторской А.В.* Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному? – М.: Изд. Владос-Пресс, 2005. – 383 с.

Анотації

У статті розглядається проблема реалізації системного підходу до оновлення змісту загальної середньої освіти, його структурування за етапами навчання і предметами, очікуваними результатами засвоєння. Обґрунтовується системність модернізації змісту шкільної освіти на методологічному, законодавчо-нормативному, дидактичному, методичному рівнях.

В статті рассматривается проблема реализации системного подхода к обновлению содержания общего среднего образования, его структурирования по этапам обучения и предметам, ожидаемым результатам освоения. Обосновывается системность модернизации содержания школьного образования на методологическом, законодательно-нормативном, дидактическом, методическом уровнях.

The article deals with the problem of realization of the system approach to renovation of the content of general secondary education, its structurization by stages of studies and subject, expected results of learning. The article also analyses the systematic character of modernization of the content of school education at methodological, legislative and normative, didactic, methodical levels.